

**MÜHARİBƏ CİNAYƏTLƏRİNƏ GÖRƏ BEYNƏLXALQ CİNAYƏT
MƏSULİYYƏTİ: DÖVLƏTDAXİLİ VƏ BEYNƏLXALQ
YURİSDİKSİYALARIN QARŞILIQLI NİSBƏTİ**

ƏLÖVSƏT ALLAHVERDİYEV*

Annotasiya

Məqalədə müharibə cinayətlərinin təqibi sahəsində dövlətdaxili və beynəlxalq yurisdiksiyaların qarşılıqlı münasibəti hüquqi, institusional və praktik aspektlər baxımından kompleks şəkildə təhlil edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi beynəlxalq cinayət ədaləti sistemində milli məhkəmələrin və hüquq-mühafizə institutlarının artan rolunu müəyyənləşdirmək və bu rolun xüsusilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi tamamlama strategiyası və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyətinin əsasını təşkil edən komplementarlıq prinsipi kontekstində qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Məqalədə göstərilir ki, beynəlxalq tribunal və məhkəmələr beynəlxalq hüququn inkişafı, hüquqi standartların formalaşdırılması və cəzasızlıqla mübarizə baxımından mühüm simvolik və normativ əhəmiyyətə malik olsa da, müharibə cinayətləri və digər beynəlxalq cinayətlərin faktiki təqib yükü əksər hallarda dövlətdaxili məhkəmə sistemlərinin üzərinə düşür. Bu baxımdan milli məhkəmələrin fəaliyyəti beynəlxalq cinayət ədalətinin effektivliyinin təmin edilməsində əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edir. Tədqiqat çərçivəsində ad hoc beynəlxalq tribunaların fəaliyyətinin mərhələli şəkildə yekunlaşdırılması və baxılmamış işlərin milli yurisdiksiyalara ötürülməsi prosesi ayrıca araşdırılır. Bu kontekstdə BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilmiş tamamlama strategiyasının yalnız beynəlxalq tribunal fəaliyyətinin texniki yekunlaşdırılması məqsədi daşmadığı, eyni zamanda milli məhkəmə və prokurorluq institutlarının gücləndirilməsi, onların beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması və mühakimə olunması sahəsində institusional potensialının artırılmasına yönəlmiş siyasi-hüquqi mexanizm olduğu əsaslandırılır. Məqalənin əsas hissəsində Almaniya təcrübəsi universal yurisdiksiya prinsipi və Almaniyanın Beynəlxalq Cinayətlərə qarşı Məcəlləsi – Völkerstrafgesetzbuch (VStGB) əsasında beynəlxalq cinayətlərin milli səviyyədə təqibinin ən sistemli və effektiv nümunələrindən biri kimi təhlil edilir. Əfqanıstan və Suriya ilə bağlı işlərə dair presedentlərin araşdırılması göstərir ki, Almaniya məhkəmələri beynəlxalq humanitar hüququn və beynəlxalq cinayət hüququnun əsas prinsiplərini milli prosessual mexanizmlərlə uzlaşdıraraq faktların qiymətləndirilməsi, sübutların araşdırılması və hüquqi tövsifin müəyyənləşdirilməsi sahəsində səmərəli və praktik model formalaşdırmışdır. Belçika nümunəsi isə universal yurisdiksiya prinsipinin tətbiqi baxımından fərqli yanaşmanı nümayiş etdirir və bu prinsipin

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru/ Bakı Dövlət Universitetinin, Hüquq fakültəsinin, İnsan hüquqları, informasiya hüququ və UNESCO kafedrasının müəllimi/ email- lawyer.406@gmail.com

normativ gücü ilə onun hüquqi və siyasi məhdudiyyətləri arasındakı tarazlığın necə formalaşdığını göstərir. Bu təcrübə beynəlxalq cinayətlərin milli səviyyədə təqibinin yalnız hüquqi deyil, həm də siyasi və diplomatik faktorlarla sıx bağlı olduğunu ortaya qoyur. Nəticə etibarilə, aparılmış təhlil göstərir ki, beynəlxalq cinayət ədaləti sistemində komplementarlıq prinsipi fonunda dövlətdaxili məhkəmələr beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması və təqibində əsas, davamlı və institusional baxımdan daha dayanıqlı mexanizmə çevrilmişdir. Bu isə beynəlxalq və milli hüquq sistemləri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın və koordinasiyanın gücləndirilməsinin beynəlxalq cinayət ədalətinin effektivliyinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Açar sözlər: müharibə cinayətləri, dövlətdaxili yurisdiksiya, universal yurisdiksiya, komplementarlıq prinsipi, tamamlama strategiyası, beynəlxalq tribunal, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi, immunitet, apellyasiya nəzarəti.

I. Giriş

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, müharibə cinayətləri konsepsiyası və təsnifatının formalaşması Hitler koalisiyasına daxil olan dövlətlərin cinayət siyasətinin müəyyən ümumiləşdirilməsi sayəsində mümkün olmuşdur [3, s. 17] Müharibə cinayətlərinin təqibi sahəsində aparılan müşahidələr göstərir ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxslərin sayı beynəlxalq cinayət mühakimə orqanları ilə müqayisədə çox vaxt dövlətdaxili məhkəmələrdə daha çox olur.

Müasir dövrdə müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət məsələsi beynəlxalq cinayət ədalətinin əsas problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Bu baxımdan müharibə cinayətlərinin təqibi və məsuliyyət mexanizmlərinin səmərəliliyi həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili hüquq müstəvisində ayrıca əhəmiyyət kəsb edir [2, s. 88]. Beynəlxalq tribunal və məhkəmələr simvolik çəkisinə, siyasi görünürlüyünə və hüquqi nüfuzuna görə ictimai və akademik müzakirədə daha çox diqqət cəksə də, praktiki təqib yükü əksər hallarda milli məhkəmə və prokurorluq institutlarının üzərinə düşür. Bu mənada beynəlxalq cinayət ədalətinin real işləkliyi yalnız Haaqa və digər beynəlxalq məhkəmə məkanları ilə deyil, həm də milli hüquq sistemlərinin institusional hazırlığı, cinayət-prosessual imkanları və sübut toplama qabiliyyəti ilə ölçülür [8, s. 49-55]. Məhz buna görə dövlətdaxili mühakimənin beynəlxalq cinayət ədaləti sistemindəki yeri ayrıca nəzəri və praktik təhlil tələb edir.

Müxtəlif dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərin təqibi üçün vahid model mövcud deyil, bəzi ölkələr xüsusi müharibə cinayətləri palataları yaradır, bəziləri prokurorluq səviyyəsində ixtisaslaşmış bölmələr formalaşdırır, digərləri isə universal yurisdiksiya və ya eksteritorial cinayət təqibi mexanizmlərinə üstünlük verirlər.

Beynəlxalq cinayət ədalətinin institusional inkişafı yalnız cəza mexanizmləri ilə deyil, həm də keçid ədaləti və post-münaqişə cəmiyyətlərinin hüquqi transformasiyası ilə sıx bağlıdır. Bu kontekstdə beynəlxalq tribunal və milli məhkəmələrin fəaliyyəti yalnız cinayət məsuliyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə

məhdudlaşdır, eyni zamanda hüquqi hesabatlılıq, tarixi həqiqətin müəyyənləşdirilməsi və institusional yenilənmə prosesinə töhfə verir. Müasir elmi ədəbiyyatda bu yanaşma beynəlxalq cinayət hüququ ilə transformativ ədalət arasında əlaqə kimi izah olunur və beynəlxalq cinayət mühakiməsinin daha geniş sosial-hüquqi funksiyasını ortaya qoyur [18, s. 12; 23, s. 119].

Araşdırmanın məqsədi beynəlxalq cinayət ədaləti sistemində dövlətdaxili mexanizmlərin rolunu hüquqi-siyasi və institusional müstəvidə qiymətləndirmək, xüsusilə tamamlama strategiyası və komplementarlıq prinsipi fonunda milli yurisdiksiyaların artan funksional əhəmiyyətini göstərməkdir [23, s. 116–119].

II. Dövlətdaxili mühakimənin institusional güclənməsi və tamamlama strategiyası

Dövlətdaxili məhkəmələrin rolunun institusional baxımdan güclənməsində əsas mərhələlərdən biri ad hoc tribunal sisteminin tədricən tamamlanması və beynəlxalq ədalətin “mərkəzsizləşməsi” olmuşdur. Bu prosesin hüquqi məntiqi ondan ibarət idi ki, beynəlxalq tribunal mexanizmləri ən yüksək səviyyəli siyasi və hərbi rəhbərlərin məsuliyyəti üzərində fokuslansın, daha geniş təqib sahəsi isə milli yurisdiksiyalar tərəfindən daşısın.

Ad hoc tribunalların fəaliyyətinin yekunlaşdırılması prosesi BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi Tamamlama Strategiyası çərçivəsində sistemli xarakter almışdır. Xüsusilə Təhlükəsizlik Şurasının 28 avqust 2003-cü il tarixli 1503 (2003) sayılı qətnaməsi keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq tribunalların tamamlama strategiyalarını dəstəkləmiş və araşdırmaların, birinci instansiya məhkəmə proseslərinin və tribunalın ümumi fəaliyyətinin mərhələli şəkildə başa çatdırılması üçün konkret müddətlər müəyyən etmişdir [21]. Daha sonra 1534 (2004) sayılı qətnamə çərçivəsində tribunal işlərinin, xüsusilə orta və aşağı səviyyəli təqsirləndirilən şəxslərlə bağlı işlərin səlahiyyətli milli yurisdiksiyalara ötürülməsinin zəruriliyi xüsusi olaraq vurğulanmışdır [22]. Beləliklə, tamamlama strategiyası yalnız beynəlxalq tribunal fəaliyyətinin vaxt baxımından məhdudlaşdırılması mexanizmi deyil, həm də beynəlxalq cinayətlərin təqibində milli məhkəmə sistemlərinin rolunun artırılmasına yönəlmiş institusional keçid mexanizmi kimi çıxış etmişdir.

Yeri gəlmişkən, müharibə cinayətlərinin beynəlxalq-hüquqi baxımdan təsbitinə gəldikdə, Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsini xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi [4 s. 99]. II Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış Nürnberq Tribunalı beynəlxalq hüququn inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Belə ki, müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərin tarixdə ilk dəfə olaraq beynəlxalq məhkəmə orqanı tərəfindən mühakimə olunması və cəzalandırılması həm beynəlxalq hüququn inkişafına təkan verdi, həm də fərdi beynəlxalq hüququn subyektı səviyyəsinə qaldırdı [1, s. 36]. Bundan sonra Ruanda Tribunalı Nizamnaməsinin 4-cü maddəsində müharibə cinayətləri Cenevrə Konvensiyaları üçün ümumi 3-cü maddənin və II Əlavə Protokolun pozuntuları kontekstində nəzərdən keçirilmişdir [4, s. 100].

Beləliklə, beynəlxalq tribunal modelindən çoxsəviyyəli və funksional bölgüyə əsaslanan icra modelinə keçid həm ad hoc tribunalların irsi, həm də Roma Statutunun komplementarlıq fəlsəfəsi ilə uyğunlaşdı [7, s. 266–268]. Bu transformasiya yalnız işlərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmırdı, əksinə, o, milli məhkəmə və prokurorluq orqanlarının ixtisaslaşması, beynəlxalq cinayət hüquq normalarının daxili hüquqa gətirilməsi və keçid ədalətinin daxili səviyyədə davamlı mexanizmə çevrilməsi ilə müşayiət olunurdu. Komplementarlığın praktik mənası da məhz budur, beynəlxalq mexanizm daimi və əsas forum deyil, subsidiar nəzarət və tamamlayıcı müdaxilə formasıdır. Bu baxımdan milli sistemlərin güclənməsi beynəlxalq cinayət ədalətinin zəifləməsi deyil, əksinə, onun dərinləşməsi kimi anlaşılmalıdır [12, s. 19- 23].

Roma Statutu çərçivəsində formalaşmış komplementarlıq mexanizmi də məhz bu funksional bölgü modelini hüquqi səviyyədə təsbit edir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiya sistemi dövlətlərin əsas məsuliyyətini saxlayaraq yalnız milli məhkəmələrin müvafiq istintaq və mühakiməni həqiqi şəkildə həyata keçirmək istəmədiyi və ya bunu effektiv şəkildə həyata keçirə bilmədiyi hallarda müdaxilə etməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma Roma Statutunun 17-ci maddəsində öz hüquqi ifadəsini tapır və beynəlxalq məhkəmənin milli cinayət yurisdiksiyalarını əvəz edən deyil, onları tamamlayan mexanizm kimi çıxış etdiyini təsdiqləyir. Beləliklə, komplementarlıq beynəlxalq və milli yurisdiksiyalar arasında balanslı və çoxsəviyyəli cinayət ədaləti modelinin formalaşmasına xidmət edir [9, s. 45- 48].

Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yaradılması eyni zamanda böyük xəbərdaredici funksiyalar yerinə yetirir. Artıq iştirakçı dövlətlərin vətəndaşları törədilmiş beynəlxalq cinayətlərə görə şəxslərin mühakimə olunacağına reallığını hiss edəcək, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının yerinə yetirilməsinə daha məsuliyyətlə yanaşacaqlar [6, s. 446].

III. Almaniya nümunəsi və universal yurisdiksiya

Bu sualın ən inandırıcı cavablarından biri Almaniya təcrübəsində müşahidə olunur. Almaniyanın beynəlxalq cinayətləri milli hüquqa sistemli şəkildə daxil edən Beynəlxalq Cinayətlərə Qarşı Məcəlləsi (Völkerstrafgesetzbuch – VStGB) universal yurisdiksiyanı abstrakt prinsipdən praktik tətbiq mexanizminə çevirmişdir. Bu qanunvericilik modeli göstərir ki, dövlət beynəlxalq cinayətləri yalnız beynəlxalq tribunalların səlahiyyət dairəsinə aid olan hadisələr kimi deyil, həm də milli hüquq sistemində ayrıca maddi hüquq normaları və prosessual mexanizmlərlə tənzimlənən cinayətlər kimi qəbul edə bilər. Başqa sözlə, Almaniya modeli beynəlxalq hüququn milli hüquqa integrasiyasının sadəcə deklarativ xarakter daşımadığını, onun real istintaq və məhkəmə praktikasına çevrilə bildiyini nümayiş etdirir. Bu yanaşma həm beynəlxalq hüququn milli hüquqa uyğunlaşdırılması, həm də cəzasızlıqla mübarizədə real alternativ platformanın yaradılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır [11, s. 59–65].

Almaniya modelinin gücü yalnız normativ inkorporasiya ilə məhdudlaşmır; onun effektivliyi eyni zamanda qurulan institusional mexanizmlərlə bağlıdır. Federal Baş Prokurorluğun universal yurisdiksiya çərçivəsində aparılan işləri prioritetləşdirmək, həmçinin “struktur istintaq” adlanan ilkin araşdırma mexanizmlərini həyata keçirmək səlahiyyəti bu sistemin əsas dayaqlarından biridir. Struktur istintaqlar konkret təqsirləndirilən şəxsdən asılı olmayaraq müəyyən münaqişə və ya kontekstdə baş vermiş beynəlxalq cinayətlərin sənədləşdirilməsinə imkan yaradır. Bunun nəticəsində gələcəkdə ortaya çıxacaq şübhəli barədə sübut bazasının əvvəlcədən hazırlanması mümkün olur. Eyni zamanda Almaniya beynəlxalq cinayətlər üzrə ixtisaslaşmış prokuror bölmələrinin yaradılması və federal səviyyədə mərkəzləşdirilmiş istintaq imkanlarının mövcudluğu universal yurisdiksiyanın təsadüfi və epizodik tətbiqini deyil, peşəkar və davamlı hüquqi fəaliyyətə çevrilməsini təmin edir. Bu model həm də göstərir ki, universal yurisdiksiya avtomatik və məcburi mexanizm kimi deyil, hüquqi və siyasi balansı qoruyan diskresion (seçim azadlığı) səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirilir. Belə yanaşma milli məhkəmələrin beynəlxalq cinayətlərin araşdırılmasında təsadüfi və ya yalnız simvolik aktor olmadığını, əksinə, beynəlxalq ədalət sisteminin mühüm və funksional elementinə çevrildiyini ortaya qoyur.

Almaniya təcrübəsi nəticə etibarilə göstərir ki, dövlətlər beynəlxalq cinayətlərin təqibində yalnız beynəlxalq məhkəmələrə güvənməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda milli hüquq sistemlərini bu cinayətlərin effektiv şəkildə araşdırılması və mühakiməsi üçün uyğunlaşdırmalıdır. Bu yanaşma beynəlxalq cinayət hüququnun subsidiarlıq və tamamlayıcılıq prinsiplərinə də uyğun gəlir və milli məhkəmələrin qlobal cəzasızlıqla mübarizədə mühüm rol oynaya biləcəyini təsdiqləyir.

IV. Almaniya məhkəmə təcrübəsində Əfqanıstan və Suriya konteksti üzrə presedentlər

Almaniyanın təcrübəsi bu baxımdan xüsusilə əhəmiyyətlidir. Almaniya məhkəmələri universal yurisdiksiya prinsipinə əsaslanaraq Suriya ərazisində törədilmiş beynəlxalq cinayətlərin təqibini həyata keçirmişdir. Bu istiqamətdə ən mühüm presedentlərdən biri Koblenz Ali Regional Məhkəməsinin “Prosecutor v. Eyad Al-Gharib” işidir. 24 fevral 2021-ci il tarixli, 1 StE 3/21, 3 BJs 9/19-4 nömrəli qərarla məhkəmə Suriyanın Baş Kəşfiyyat İdarəsinin keçmiş əməkdaşı Eyad Al-Gharibi insanlıq əleyhinə cinayətlərə yardım etməkdə təqsirli bilmiş və onu 4 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmişdir. İş üzrə təqsirləndirilən şəxsin Suriyada törədilmiş əməllərinə görə Almaniya məhkəməsinin yurisdiksiyasının mövcudluğu universal yurisdiksiya prinsipinin tətbiqinin konkret nümunəsi olmuşdur [23, s. 460–463].

Eyni proses çərçivəsində digər təqsirləndirilən şəxs Anwar R. ilə bağlı iş ayrıca icraata ayrılmış və 13 yanvar 2022-ci ildə Koblenz Ali Regional Məhkəməsi tərəfindən hökm çıxarılmışdır. Anwar R. Suriyanın Dəməşq

şəhərində yerləşən “Al-Khatib” (Branch 251) adlı kəşfiyyat bölməsində istintaq şöbəsinin rəhbəri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Məhkəmə onu insanlıq əleyhinə cinayətlərdə, o cümlədən qətl, işgəncə, ağır azadlıqdan məhrum etmə və seksual zorakılıq əməllərində təqsirli bilərək ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etmişdir. Bu iş universal yurisdiksiyanın dövlət ərazisindən kənarda və həmin dövlətin vətəndaşları tərəfindən törədilmiş beynəlxalq cinayətlərin milli məhkəmələr tərəfindən təqibinə imkan verdiyini göstərən mühüm presedentdir.

Suriya üzrə Almaniya təcrübəsinin digər mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu məhkəmə prosesləri ayrı-ayrı cinayət işləri ilə məhdudlaşmamış, Almaniya Federal Baş Prokurorluğunun struktur xarakterli araşdırmaları ilə də dəstəklənmişdir. 2011-ci ildən Suriya rejiminin törətdiyi iddia olunan insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri, habelə İŞİD və digər silahlı qrupların törətdiyi beynəlxalq cinayətlər üzrə belə araşdırmalar aparılmışdır. Bu yanaşma sonradan konkret şəxslər barəsində cinayət təqibinin həyata keçirilməsi üçün sübutların, şahid ifadələrinin və digər məlumatların sistemli şəkildə toplanmasına imkan vermişdir.

Belə presedentlər dövlətdaxili məhkəmələrin beynəlxalq hüququ yalnız nəzəri səviyyədə qəbul etmədiyini, əksinə, onu praktiki tətbiq olunan hüquqi norma kimi işlək vəziyyətə gətirdiyini nümayiş etdirir.

Xüsusilə Almaniya məhkəmələrinin qərarlarında fərqləndirmə prinsipi, mülki şəxslərin qorunması, işgəncə, qeyri-insani və alçaldıcı rəftar kimi beynəlxalq hüququn əsas kateqoriyalarının milli hüquq mühitində konkret hüquqi meyarlar kimi tətbiq olunduğu aydın görünür. Bu kateqoriyalar yalnız abstrakt beynəlxalq hüquq prinsipləri kimi deyil, cinayət tərkibinin elementlərini müəyyən edən və məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsinə birbaşa təsir edən normativ meyarlar kimi istifadə olunur.

Almaniya məhkəmə təcrübəsində diqqət çəkən digər mühüm məqam isə apellyasiya instansiyasının roludur. Apellyasiya nəzarəti yalnız prosessual səhvlərin aradan qaldırılması ilə məhdudlaşmır, yuxarı instansiya məhkəmələri beynəlxalq cinayətlərin hüquqi tərkib elementlərini daha sistemli şəkildə izah edir və beləliklə presedent xarakterli hüquqi yanaşmalar formalaşdırır. Bu proses nəticəsində beynəlxalq humanitar hüququn anlayışları milli məhkəmə təcrübəsində daha sabit və proqnozlaşdırıla bilən hüquqi standartlara çevrilir.

Bununla da dövlətdaxili məhkəmələr beynəlxalq cinayət ədaləti sistemində yalnız yardımçı və ya ikinci dərəcəli mexanizm kimi çıxış etmirlər. Əksinə, onların fəaliyyəti beynəlxalq cinayət hüququnun tətbiqində real və funksional icra platformasının mövcud olduğunu göstərir. Belə presedentlər sübut edir ki, universal yurisdiksiya çərçivəsində fəaliyyət göstərən milli məhkəmələr beynəlxalq hüququn effektiv tətbiqində mühüm rol oynayaraq cəzasızlıqla mübarizədə beynəlxalq tribunal sistemini tamamlayan institusional elementə çevrilə bilər [20, s. 185].

*V. Universal yurisdiksiya: normativ güc
və siyasi-hüquqi həssaslıq (Belçika nümunəsi)*

Belçika təcrübəsi universal yurisdiksiyanın normativ iddiası ilə onun praktik-siyasi məhdudiyyətləri arasındakı ziddiyyəti aydın göstərir. Universal yurisdiksiya nəzəri olaraq elə cinayətlərə tətbiq edilir ki, bu əməllər bütün beynəlxalq birliyə qarşı yönəlmiş xüsusilə ağır hüquq pozuntuları hesab olunur və buna görə də onların təqibi istənilən dövlət tərəfindən həyata keçirilə bilər, lakin bu prinsipin konkret işlərdə tətbiqi bir sıra hüquqi və siyasi çətinliklərlə müşayiət olunur. Xüsusilə dövlət vəzifəli şəxslərinin immuniteti, yurisdiksiya ilə real əlaqənin mövcudluğu, mümkün diplomatik nəticələr və məhkəmə forumunun seçilməsi kimi məsələlər universal yurisdiksiyanın praktik tətbiqini mürəkkəbləşdirir. Bu baxımdan Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin 14 fevral 2002-ci il tarixli *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)* işi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin işdə Məhkəmə vəzifədə olan xarici işlər nazirinin xarici dövlətin cinayət yurisdiksiyasından immunitetini və şəxsi toxunulmazlığını nəzərdən keçirmişdir.

Belçika və qismən də İspaniya təcrübəsi göstərir ki, universal yurisdiksiya cəzasızlıqla mübarizədə mühüm hüquqi alət olsa da, onun praktik effektivliyi yalnız hüquqi əsaslarla müəyyən olunmur və əhəmiyyətli dərəcədə siyasi kontekstdən də asılıdır. Xüsusilə dövlət vəzifəli şəxslərinin immuniteti, təqsirləndirilən şəxslə forum dövləti arasında real əlaqənin mövcudluğu, eləcə də dövlətlərarası münasibətlərdə yarana biləcək gərginliklər bu mexanizmin tətbiq dairəsini məhdudlaşdırır. Bu baxımdan universal yurisdiksiya “sərhədsiz” mexanizm kimi deyil, beynəlxalq hüququn digər struktur prinsipləri ilə qarşılıqlı uyğunluq və balans çərçivəsində fəaliyyət göstərən hüquqi institut kimi qiymətləndirilməlidir [14, s. 120; 16, s. 319].

Bu kontekstdə İspaniya məhkəmə təcrübəsi universal yurisdiksiyanın praktik tətbiqinin necə həyata keçirildiyini göstərən mühüm nümunələrdən biridir. İspaniyanın təcrübəsi universal yurisdiksiyanın tətbiqi baxımından mühüm presedentlərdən biridir. Argentina hərbi diktaturası dövründə, 1976–1983-cü illərdə törədildiyi iddia olunan soyqırımı, terror və işgəncə əməlləri ilə bağlı araşdırma İspaniyanın Mərkəzi İstintaq Məhkəməsinin 5 saylı məhkəməsində aparılmışdır. İş üzrə əsas təqsirləndirilən şəxslərdən biri Argentina hərbi-dəniz qüvvələrinin keçmiş zabiti Adolfo Francisco Scilingo olmuşdur. İş 19/97 nömrəli istintaq materialları çərçivəsində araşdırılmış və İspaniya məhkəmələrinin xarici dövlət ərazisində törədilmiş beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə yurisdiksiyası məsələsi əsas mübahisə predmetinə çevrilmişdir [5, s.80]. İspaniya Milli Məhkəməsinin (Audiencia Nacional) Cinayət Palatasının Plenumu 4 noyabr 1998-ci il tarixli qərarı ilə Rollo de Apelación 84/98, Sección Tercera, Sumario 19/97, Juzgado Central de Instrucción 5 nömrəli İspaniya məhkəmələrinin həmin iş üzrə yurisdiksiyasını təsdiq etmişdir. Məhkəmə, xüsusilə, İspaniya qanunvericiliyinin 23-cü maddəsinin 4-cü hissəsində nəzərdə tutulmuş universal təqib prinsipinə əsaslanaraq, Argentina ərazisində törədilmiş beynəlxalq

cinayətlərin İspaniya məhkəmələri tərəfindən araşdırılmasının mümkünlüyünü qəbul etmişdir. Qərarda 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 6-cı maddəsinin digər dövlətlərin universal yurisdiksiya tətbiq etməsini istisna etmədiyi əsaslandırılmışdır. Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdir ki, İspaniya məhkəmələrinin belə işlərə baxması cinayətin törədildiyi dövlətin suverenliyinə müdaxilə kimi qiymətləndirilə bilməz; bu, beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə İspaniyanın öz milli yurisdiksiyasını həyata keçirməsi kimi qəbul edilməlidir. Qərarda universal yurisdiksiyanın tətbiqinə İspaniyanın daxili qanunvericiliyində hüquqi əsas verildiyi və Argentina hadisələri üzrə çoxsaylı İspaniya vətəndaşlarının zərərçəkən olması da İspaniyanın bu işə hüquqi marağını gücləndirən amillərdən biri kimi nəzərə alınmışdır.

Bu presedent universal yurisdiksiyanın milli məhkəmələr tərəfindən praktik şəkildə tətbiqinin mühüm nümunəsidir. Eyni zamanda, iş göstərir ki, beynəlxalq cinayətlərin törədildiyi dövlətin milli hüquq-mühafizə və məhkəmə mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyət göstərmədiyi və ya cinayət təqibinin həyata keçirilmədiyi hallarda digər dövlətlərin milli məhkəmələri müəyyən hüquqi şərtlər daxilində həmin cinayətlərin təqibində rol oynaya bilər. Bununla belə, universal yurisdiksiyanın tətbiqi milli və beynəlxalq yurisdiksiyalar arasındakı qarşılıqlı münasibət, subsidiarlıq və müvafiq dövlətin cinayət təqibi imkanları ilə birlikdə qiymətləndirilməlidir.

Xüsusilə Avropa İttifaqı məkanında universal yurisdiksiyanın tətbiqi məsələsi təkcə milli hüquq normaları ilə deyil, həm də dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlıq mexanizmləri ilə sıx bağlıdır. Son illərdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, Avropa dövlətləri beynəlxalq cinayətlərin təqibində universal yurisdiksiya prinsipini tətbiq edərkən həm hüquqi koordinasiyanın, həm də prosessual əməkdaşlıq mexanizmlərinin gücləndirilməsinə ehtiyac duyurlar. Bu baxımdan Avropa İttifaqı səviyyəsində universal yurisdiksiyanın tətbiqi ilə bağlı institusional harmonizasiya təşəbbüsləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və üzv dövlətlər arasında məlumat mübadiləsi, sübutların toplanması və istintaq fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi kimi sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsini nəzərdə tutur [10, s. 21–27]. Eyni zamanda universal yurisdiksiyanın praktik tətbiqi yalnız Avropa dövlətlərinin təcrübəsi ilə məhdudlaşmır. Beynəlxalq cinayətlərin təqibində müxtəlif regionlarda fərqli institusional modellər formalaşmışdır. Məsələn, Sierra Leone təcrübəsi beynəlxalq, hibrid və milli mexanizmlərin bir-birini tamamlayan funksional bölgü əsasında fəaliyyət göstərə bildiyini nümayiş etdirən mühüm nümunələrdən biridir. 2002-ci ildə yaradılmış Sierra Leone üzrə Xüsusi Məhkəmə əsasən ölkədəki silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularına görə “ən böyük məsuliyyət daşıyan” şəxslərin mühakiməsinə yönəlmişdi. Bununla yanaşı, Sierra Leone-nin milli məhkəmələri daha geniş miqyasda törədilmiş cinayətlərin araşdırılması və təqibi üçün əsas milli hüquqi platforma olaraq qalırdı. Eyni dövrdə fəaliyyət göstərən Həqiqət və Barışıq Komissiyası isə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsindən fərqli olaraq, münaqişə dövründə baş vermiş ağır hüquq

pozuntularının sənədləşdirilməsi, qurbanların təcrübələrinin üzə çıxarılması və cəmiyyətin barışıq prosesinə hazırlanması funksiyasını yerinə yetirirdi. Beləliklə, Sierra Leone modelində cinayət təqibi, fərdi məsuliyyətin müəyyənəşdirilməsi və həqiqətin üzə çıxarılması müxtəlif institusional mexanizmlər arasında bölüşdürülmüşdü. Bu mexanizmlər arasında tam institusional eynilik mövcud olmasa da, onların paralel fəaliyyəti keçid ədalətinin müxtəlif məqsədlərinin eyni hüquqi-siyasi çərçivədə həyata keçirilməsinə imkan vermişdir. Bu təcrübənin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, beynəlxalq və ya hibrid məhkəmənin mövcudluğu milli yurisdiksiyanın əhəmiyyətini aradan qaldırmır; əksinə, ağır beynəlxalq cinayətlərin seçilmiş kateqoriyalarının beynəlxalq və ya hibrid səviyyədə təqibi ilə daha geniş hüquqi və institusional nəticələrin milli mexanizmlər vasitəsilə davam etdirilməsi arasında funksional əlaqə yaradır. Bu baxımdan Sierra Leone təcrübəsi beynəlxalq cinayət ədalətinin yalnız bir məhkəmə modeli üzərində deyil, müxtəlif mexanizmlərin səlahiyyət və məqsədlərinin fərqləndirilməsi əsasında qurula biləcəyini göstərir [19, s. 14–20].

VI. Apellyasiya nəzarəti və hüquqi standartlaşdırma

Dövlətdaxili məhkəmələrin beynəlxalq cinayətlərin təqibində rolunu qiymətləndirərkən apellyasiya instansiyalarının funksiyası ayrıca vurğulanmalıdır. Beynəlxalq cinayət hüququnun tətbiqi çox vaxt mürəkkəb hüquqi və faktiki məsələlərin eyni zamanda qiymətləndirilməsini tələb edir. Belə işlərdə beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri, milli cinayət hüququ normaları və cinayət-prosessual qaydalar paralel şəkildə tətbiq olunur. Bu səbəbdən apellyasiya instansiyalarının fəaliyyəti yalnız prosessual səhvlərin aradan qaldırılması ilə məhdudlaşmır, əksinə, apellyasiya nəzarəti hüquqi standartların formalaşdırılması və məhkəmə təcrübəsinin sistemləşdirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Yuxarı instansiya məhkəmələri aşağı instansiya qərarlarının hüquqi əsaslarını təhlil edərək beynəlxalq cinayətlərin tərkib elementlərinin daha aydın və ardıcıl şəkildə müəyyən edilməsinə töhfə verir. Bu proses beynəlxalq cinayət hüququnun milli hüquq sistemləri daxilində daha sabit və proqnozlaşdırıla bilən şəkildə tətbiqinə imkan yaradır. Eyni zamanda apellyasiya instansiyalarının qərarları gələcək məhkəmə təcrübəsi üçün presedent xarakteri daşıyaraq hüquqi interpretasiyanın vahid istiqamətdə inkişafına şərait yaradır. Bu, xüsusilə beynəlxalq humanitar hüququn əsas kateqoriyalarının, mülki şəxslərin qorunması, fərqləndirmə prinsipi və qeyri-insani rəftar qadağası kimi normaların tətbiqi zamanı daha aydın görünür. Almaniya məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, apellyasiya instansiyaları beynəlxalq cinayətlərin hüquqi tövsifində milli hüquqi terminologiya ilə beynəlxalq hüquq anlayışları arasında balans yaratmağa çalışır. Belə yanaşma həm hüquqi doktrinanın inkişafına, həm də məhkəmə qərarlarının daha ardıcıl və əsaslandırılmış olmasına xidmət edir.

Nəticə etibarilə apellyasiya nəzarəti beynəlxalq cinayətlərin dövlətdaxili səviyyədə təqibində hüquqi sabitliyin və institusional etibarlılığın təmin olunmasının mühüm elementlərindən birinə çevrilir [7, s. 295; 17].

VII. Nəticə

Aparılmış təhlil göstərir ki, müasir beynəlxalq cinayət ədaləti sistemində dövlətdaxili məhkəmələr beynəlxalq cinayətlərin təqibində getdikcə daha mühüm rol oynayır. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, müharibə cinayətlərinin və insanlıq əleyhinə cinayətlərin faktiki təqibi çox vaxt beynəlxalq tribunal mexanizmlərindən daha geniş şəkildə milli məhkəmə sistemləri tərəfindən həyata keçirilir. Dövlətdaxili məhkəmələr institusional davamlılıq, sübut bazasına daha asan çıxış və hüquq-mühafizə orqanları ilə koordinasiya baxımından praktik üstünlüklərə malikdir.

Universal yurisdiksiya cəzasızlıqla mübarizədə mühüm normativ alət olsa da, onun tətbiqi hüquqi və siyasi məhdudiyyətlərlə üzləşə bilər. Almaniya və Belçika təcrübəsi göstərir ki, dövlət immuniteti, yurisdiksiya bağlantısı və diplomatik həssaslıqlar universal yurisdiksiyanın praktik tətbiqinə təsir göstərən əsas amillərdəndir. Bu isə beynəlxalq cinayətlərin təqibində hüquqi prinsip ilə siyasi realıq arasında balansın qorunmasının vacibliyini göstərir.

Eyni zamanda, BMT-nin tamamlama strategiyası və ad hoc tribunal mexanizmlərinin mərhələli şəkildə fəaliyyətini yekunlaşdırması beynəlxalq cinayət ədalətinin struktur transformasiyasına səbəb olmuşdur. Bu proses nəticəsində milli məhkəmələrin institusional rolu daha da güclənmiş və beynəlxalq cinayətlərin təqibində onların funksional əhəmiyyəti artmışdır.

Beləliklə, komplementarlıq prinsipi beynəlxalq cinayət ədalətinin çoxsəviyyəli modelini təsbit edir: beynəlxalq mexanizmlər subsidiar funksiyanı yerinə yetirir, əsas məsuliyyət isə dövlətlərin üzərinə düşür. Bu baxımdan beynəlxalq cinayət ədalətinin effektivliyi böyük ölçüdə milli hüquq sistemlərinin institusional potensialından və beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq etmək qabiliyyətindən asılıdır.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Allahverdiyev Ə. V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Bakı, 2017, 396 səh.
2. Eyyubova M. Müasir dövrdə müharibə cinayətlərinə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin nəzəri və praktiki problemləri, doktorluq dissertasiyası, B.2023. 270 səh.
3. Əfəndiyev O. Вооруженные конфликты и военные преступления на Центральном Кавказе: международно-правовой аспект. Bakı, 2006, "Qafqaz", 363 səh.
4. Əliyev Ə. İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində. Bakı, 2018, 176 səh.
5. Hüseynov L. H. Beynəlxalq hüquq: dərslik. Bakı, 2012, 367 səh.
6. İbayev V. Beynəlxalq humanitar hüquq: dərslik. Bakı, 2001, 495 səh.

7. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Volume III: International Criminal Procedure. Oxford University Press, 2016, 714 pages.
8. Cryer R., Robinson D., Vasiliev S. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 4th ed. Cambridge University Press, 2019, 600 pages.
9. Gready P., Robins S. (eds.). From Transitional to Transformative Justice. Cambridge University Press, 2019, 320 pages.
10. Hartig A. Making Aggression a Crime Under Domestic Law: On the Legislative Implementation of Article 8bis of the ICC Statute. T.M.C. Asser Press, 2023, 410 pages.
11. Huikuri S. The Institutionalization of the International Criminal Court. Palgrave Macmillan, 2019, 230 pages.
12. Imoedemhe O. C. The Complementarity Regime of the International Criminal Court: National Implementation in Africa. Springer, 2017, 255 pages.
13. Jeßberger F., Meloni C., Crippa M. (eds.). Domesticating International Criminal Law. Routledge, 2023, 360 pages.
14. Mancini M., Nigro R. (eds.). Universal Jurisdiction over International Crimes in the European Union: Challenges and Proposals for Action. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2026. ISBN 978-94-6265-782-3.
15. Osten P., Kubota T. Impact on Domestic Criminal Law – German Experiences with Universal Jurisdiction and Immunity. In: Furuya S., Takemura H., Ozaki K. (eds.). Global Impact of the Ukraine Conflict: Perspectives from International Law. Springer, 2023, p. 493–508.
16. Soler C. The Global Prosecution of Core Crimes under International Law. T.M.C. Asser Press, 2019, 350 pages.
17. Stahn C., El Zeidy M. M. (eds.). The International Criminal Court and Complementarity: From Theory to Practice. Cambridge University Press, 2015, 130 pages.
18. Stan L., Nedelsky N. (eds.). Encyclopedia of Transitional Justice. Cambridge University Press, 2023, 1400 pages.
19. Sterio M., Scharf M. (eds.). The Legacy of Ad Hoc Tribunals in International Criminal Law: Assessing the ICTY's and the ICTR's Most Significant Legal Accomplishments. Cambridge University Press, 2019, 430 pages.
20. Tsilonis V. The Jurisdiction of the International Criminal Court. 2nd ed. Springer, 2024, 520 pages.
21. United Nations Security Council. Resolution 1503 (2003), S/RES/1503 (2003), 28 August 2003.
URL: [https://docs.un.org/S/RES/1503\(2003\)](https://docs.un.org/S/RES/1503(2003)) (last access: 27.05.2026)
22. United Nations Security Council. Resolution 1534 (2004), S/RES/1534 (2004), 26 March 2004.

URL:

https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_1534_2004_en.pdf (last access: 27.05.2026)

23. Werle G., Jeßberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford University Press, 2020, 720 pages.

INTERNATIONAL CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES: THE CORRELATION BETWEEN DOMESTIC AND INTERNATIONAL JURISDICTIONS

ALOVSAT ALLAHVERDIYEV*

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the interaction between domestic and international jurisdictions in the prosecution of war crimes from legal, institutional, and practical perspectives. The main objective of the research is to identify the growing role of national courts and law enforcement institutions within the international criminal justice system and to assess this role particularly in the context of the United Nations Security Council's completion strategy and the principle of complementarity, which constitutes one of the fundamental principles underlying the functioning of the International Criminal Court. The article demonstrates that although international tribunals and courts possess significant symbolic and normative importance in terms of the development of international law, the establishment of legal standards, and the fight against impunity, the actual burden of prosecuting war crimes and other international crimes in practice often falls upon domestic judicial systems. In this regard, the activities of national courts represent one of the key mechanisms for ensuring the effectiveness of international criminal justice. Within the framework of the research, particular attention is paid to the gradual completion of the activities of ad hoc international tribunals and the transfer of unresolved cases to national jurisdictions. In this context, it is argued that the completion strategy adopted by the United Nations Security Council was not merely a technical mechanism aimed at finalizing the work of international tribunals, but also a political and legal framework designed to strengthen national judicial and prosecutorial institutions and to enhance their institutional capacity in the investigation and prosecution of international crimes. The main part of the article analyzes the experience of Germany as one of the most systematic and effective examples of the domestic prosecution of international crimes based on the principle of universal jurisdiction and Germany's Code of Crimes against International Law

* PhD in Law/ Lecturer at Baku State University, Faculty of Law, Department of Human Rights, Information Law and UNESCO/ email- lawyer.406@gmail.com

(Völkerstrafgesetzbuch – VStGB). The examination of precedents related to Afghanistan and Syria demonstrates that German courts have developed an effective and practical model by harmonizing the principles of international humanitarian law and international criminal law with national procedural mechanisms in the assessment of facts, evaluation of evidence, and legal qualification of crimes. The example of Belgium, in turn, illustrates a different approach to the application of the principle of universal jurisdiction and highlights the balance between the normative strength of this principle and its legal and political limitations. This experience shows that the prosecution of international crimes at the national level is closely linked not only to legal considerations but also to political and diplomatic factors. In conclusion, the analysis demonstrates that within the framework of the principle of complementarity, domestic courts have increasingly become the primary, sustainable, and institutionally stable mechanism for the investigation and prosecution of international crimes within the international criminal justice system. This indicates that strengthening cooperation and coordination between international and national legal systems plays a crucial role in ensuring the effectiveness of international criminal justice.

Keywords: War crimes, domestic jurisdiction, universal jurisdiction, complementarity principle, completion strategy, international tribunals, International Criminal Court, immunity, appellate review.

МЕЖДУНАРОДНАЯ УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВОЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: СООТНОШЕНИЕ ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОЙ И МЕЖДУНАРОДНОЙ ЮРИСДИКЦИЙ

АЛОВСАТ АЛЛАХВЕРДИЕВ*

Резюме

В статье комплексно анализируется взаимодействие внутригосударственных и международных юрисдикций в сфере преследования военных преступлений с правовой, институциональной и практической точек зрения. Основной целью исследования является выявление возрастающей роли национальных судов и правоохранительных органов в системе международного уголовного правосудия, а также оценка этой роли в контексте стратегии завершения деятельности международных трибуналов, принятой Советом Безопасности ООН, и принципа комплементарности, лежащего в основе

* Доктор философии в области права/ Преподаватель кафедры прав человека, информационного права и ЮНЕСКО, юридического факультета Бакинского государственного университета/ email- lawyer.406@gmail.com

деятельности Международного уголовного суда. Отмечается, что, несмотря на значительное нормативное и символическое значение международных трибуналов и судов для развития международного права и борьбы с безнаказанностью, фактическая нагрузка по преследованию военных и других международных преступлений в большинстве случаев ложится на национальные судебные системы. В этом контексте национальные суды выступают одним из ключевых механизмов обеспечения эффективности международного уголовного правосудия. Отдельно рассматривается процесс поэтапного завершения деятельности *ad hoc* международных трибуналов и передачи нерассмотренных дел национальным юрисдикциям. Обосновывается, что стратегия завершения деятельности, принятая Советом Безопасности ООН, являлась не только техническим механизмом прекращения работы трибуналов, но и политико-правовой рамкой, направленной на укрепление национальных судебных и прокурорских институтов и повышение их потенциала в расследовании и преследовании международных преступлений. Особое внимание уделяется опыту Германии как одного из наиболее системных примеров преследования международных преступлений на национальном уровне на основе универсальной юрисдикции и Кодекса Германии о преступлениях против международного права — *Völkerstrafgesetzbuch (VStGB)*. Анализ дел, связанных с Афганистаном и Сирией, показывает, что германские суды сформировали практическую модель применения международного гуманитарного и международного уголовного права в рамках национальных процессуальных механизмов при оценке фактов, доказательств и юридической квалификации преступлений. Пример Бельгии демонстрирует иной подход к универсальной юрисдикции и позволяет выявить баланс между её нормативной силой и правовыми и политическими ограничениями. Данный опыт свидетельствует о тесной взаимосвязи преследования международных преступлений с правовыми, политическими и дипломатическими факторами. В заключение делается вывод о том, что в рамках принципа комплементарности национальные суды постепенно превращаются в основной и институционально устойчивый механизм расследования и преследования международных преступлений. В связи с этим усиление сотрудничества и координации между международными и национальными правовыми системами имеет ключевое значение для повышения эффективности международного уголовного правосудия.

Ключевые слова: военные преступления, внутригосударственная юрисдикция, универсальная юрисдикция, принцип комплементарности, стратегия завершения, международный трибунал, Международный уголовный суд, иммунитет, апелляционный контроль.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.11.2025

Çapa qəbul: 05.06.2026